

LITERATURY AFRYKI W JĘZYKACH EUROPEJSKICH

EWA KALINOWSKA

POSTKOLONIALNE DZIECI FRANCUSKOJEZYCZNEJ LITERATURY AFRYKAŃSKIEJ

Streszczenie

Niniejszy artykuł przedstawia zarys historii francuskojęzycznej literatury afrykańskiej, skupiając się następnie na głównym temacie, tj. omówieniu dorobku pisarzy, należących do tzw. pokolenia „postkolonialnych dzieci”, publikujących od lat 1990 do dzisiaj. Punktem wyjścia dla prezentacji i analiz stał się tekst Abdourahmana A. Waberiego (*Les enfants de la postcolonie: esquisse d'une nouvelle génération d'écrivains francophones d'Afrique noire*, „Notre Librairie”, 1998), którego tezy zostaną w artykule rozwinięte i pogłębione – tak aby powstał miarodajny obraz twórczości „postkolonialnych dzieci”.

Słowa kluczowe: literatura afrykańska, literatura francuskojęzyczna, literatura postkolonialna

Francuskojęzyczna literatura Afryki, podobnie jak inne literatury afrykańskie w językach europejskich, narodziła się stosunkowo niedawno, niewiele ponad sto lat temu, jako pokłosie kolonizacji. Język francuski był nauczany w koloniach francuskich, stanowiąc element polityki asymilacji kulturowej, która dążyła do maksymalnego odseparowania autochtonicznej ludności kolonii od kultur rodzimych i do całkowitego zerwania kontaktu z językami ojczystymi. Nauczanie francuskiego miało ograniczony zakres, jego celem było zapewnienie administracji kolonialnej pracowników niższego szczebla¹. Nie spodziewano się, że francuski posłuży do innych celów i że powstanie

¹ Georges Hardy, inspektor ds. edukacji we Francuskiej Afryce Zachodniej (AOF – Afrique Occidentale Française), tak pisał o nauczaniu francuskiego: „Oddzieleni od tubylczego środowiska, uczniowie nie będą zachęceni do rozmów w językach rodzimych; wszystkie czynności codziennego życia będą wyrażane po francusku, w ten sposób użycie języka francuskiego stanie się przyzwyczajeniem”, [w:] O. B. Gnaoulé, *Histoire littéraire et littératures africaines*, „Les Cahiers du GRELCEF”, 7, 2015: www.uwo.ca/french/grelcef/2015/cgrelcef_07_text06_gnaoule.pdf [dostęp: 04.07.2018], s. 66–67. Wszystkie cytaty w artykule w tłumaczeniu własnym.

literatura, nieprzedstawiająca dominacji francuskiej jako dobrodziejstwa. Z perspektywy czasu można powtórzyć za Katebem Yacinem, że francuski okazał się „łupem wojennym”²; a ponieważ łupy rozdzielają zwycięzcy, to francuskojęzyczna literatura Afryki może być przedstawiana jako swoisty triumf dawnych „skolonizowanych”, „tubylców” i „poddanych Francji” nad dawnymi kolonizatorami, chęłpiącymi się niesieniem cywilizacji ludom, które jakoby jej nie znały.

Literaturoznawcy podjęli próby periodyzacji, opisu i analiz dopiero po kilku dziesięcioleciach. Do najważniejszych należeli Lilyan Kesteloot³, Jacques Chevrier⁴, Bernard Mouralis⁵ i Robert Pageard⁶. Najwcześniejsze opracowania naukowe, artykuły, antologie ukazywały się w latach 1960 i 1970. Badacze afrykańscy szybko dołączyli do europejskich historyków literatury i krytyków analizujących twórczość pisarzy Afryki, należą do nich m.in. Ambroise Kom⁷, Papa Guèye Ndiaye⁸ czy też Hamidou Dia⁹. Zdarzało się również, że sami autorzy byli jednocześnie krytykami, pisali o własnej twórczości, jak też o dziełach innych twórców.

W 1998 r., w czasopiśmie „Notre Librairie”¹⁰, ukazał się artykuł *Les enfants de la postcolonie: esquisse d'une nouvelle génération d'écrivains francophones d'Afrique noire* (Postkolonialne dzieci, szkic o nowym pokoleniu francuskoję-

² Cytat za: Ali Akika, *Cette langue n'est pas mienne mais mon butin de guerre*, 2.09.2016: www.lematindz.net/news/21683-cette-langue-nest-pas-mienne-mais-mon-butin-de-guerre.html [dostęp: 03.07.2018].

³ Badaczka belgijska (1931–2018), jako pierwsza zajęła się studiami i analizami francuskojęzycznej literatury afrykańskiej i karaibskiej: *Les écrivains noirs de langue française* (1965, rozprawa doktorska z 1961 r., Université de Bruxelles), *Anthologie négro-africaine* (1967). W 2001 r. wydała opracowanie o fundamentalnym znaczeniu dla wszystkich badaczy literatury afrykańskiej *Histoire de la littérature négro-africaine*, poświęcone przede wszystkim literaturze francuskojęzycznej, lecz są w nim również obecne odniesienia do autorów angielsko- i portugalskojęzycznych.

⁴ Badacz francuski (ur. 1934), autor opracowań, artykułów i antologii literatury afrykańskiej, publikuje od lat 70-tych: *Littérature nègre* (1974). Podstawowe opracowanie: *Littérature africaine. Histoire et grands thèmes* (1990).

⁵ Badacz francuski (ur. 1941), autor opracowań i artykułów dot. literatury afrykańskiej, publikuje od lat 70-tych: *Les contre-littératures* (1975), *Littérature et développement: essai sur le statut, la fonction et la représentation de la littérature négro-africaine d'expression française* (1984).

⁶ Badacz francuski (ur. 1927), autor opracowań dot. literatury hiszpańskiej i afrykańskiej, publikował od lat 1960, gł. *Littérature négro-africaine d'expression française. Le mouvement littéraire contemporain dans l'Afrique noire d'expression française* (1966).

⁷ Badacz z Kamerunu, publikuje od przełomu lat 1970/1980 do dzisiaj, m.in. *Littératures africaines, essais réunis par Ambroise Kom* (1987).

⁸ Badacz z Senegalu, publikuje od przełomu lat 1970/1980, m.in. *Littérature africaine* (1978).

⁹ Badacz i pisarz z Senegalu, zmarły 14.02.2018 r. Publikował od lat 80-tych, m.in. *De la littérature négro-africaine aux littératures nationales: entre l'unité et la balkanisation*, „Présence Africaine”, 2, 154, 1996.

¹⁰ „Notre librairie: revue des littératures d'Afrique, des Caraïbes et de l'océan Indien / Cultures sud”, pismo ukazuje się od 1968 roku, wydawane kolejno przez CLEF (Club des Lecteurs d'Expression Française), Institut Français, ADPF (Association pour la diffusion de la pensée française).

zycznych pisarzy Czarniej Afryki). Abdourahman A. Waberi, młody (ur. w 1965 r.) pisarz i krytyk pochodzący z Dżibuti, przedstawił w nim periodyzację literatury afrykańskiej ustalając daty poszczególnych okresów, nazwanych pokoleniami:

- I. pokolenie pionierów: 1910 – 1930,
- II. pokolenie ruchu *négritude* (in. murzyńskości): 1930 – 1960,
- III. pokolenie okresu dekolonizacji i postkolonialnych rozczarowań: od lat 1970,
- IV. pokolenie postkolonialnych dzieci: od lat 90-tych XX w.

Artykuł Waberiego wywołał krytykę. Autorowi zarzucono uproszczenia i spłykanie podjętej tematyki lub wręcz omyłki merytoryczne¹¹. Wydaje się jednak, że krytycy nie docenili istotnych zalet propozycji Waberiego: jego podział historii francuskojęzycznej literatury afrykańskiej jest prosty, lecz uzasadniony i może pełnić rolę „porządkującą”; tym samym stanowi bardzo dobry punkt wyjścia do dokładniejszych i bardziej szczegółowych analiz tekstów literackich, umiejscowionych w określonych cezurach czasowych. Ponadto Waberi jako pierwszy sygnalizował nowe zjawisko francuskojęzycznej sceny literackiej, nazwane literaturą/twórczością postkolonialnych dzieci. Do jej twórców autor włączył również samego siebie.

I. Pokolenie pionierów: pierwsi twórcy rodzimi i piewcy kolonializmu

Mimo wieloletnich badań, nie ma zgody co do ustalenia początków francuskojęzycznej literatury afrykańskiej, różne dzieła są uważane za pierwsze, m. in. *Le Réprouvé. Roman d'une Sénégalaise* (Napiętnowany. Opowieść pewnej Senegalki, 1910) Massyli Diopa (Senegal)¹² lub też *Koufi. Roman d'un vrai Noir* (Kufi. Opowieść o prawdziwym czarnym, 1913) Gastona Josepha (Francja – WKS, Kamerun)¹³.

¹¹ Kwestionowano m.in. użycie określenia „pokolenie” jako błędne, podczas gdy poprawne byłoby mówienie o „ruchu literackim”: L. Moudileno, *Littérature et postcolonie*, „Africultures”, 28, 2000.

¹² Wg innych źródeł powieść wydano później – w 1925 r. Powieść była drukowana w odcinkach w dakarskim periodyku „Revue Africaine artistique et littéraire”, zachował się jeden jej rozdział, a mimo starań nie udało się odnaleźć większej liczby rozdziałów (numerów czasopisma). Jedyny znany fragment pozwala przypuszczać, że było to dzieło o znacznej wartości literackiej, przedstawiające burzliwe relacje pomiędzy kolonizatorami a lokalną ludnością: A. Gérard, *Sur l'historiographie des littératures écrites de l'Afrique, „Éthiopiennes”*, numéro spécial, novembre 1976: <http://ethiopiennes.refer.sn/spip.php?article627> [dostęp: 4.07.2018]. M. Hausser, M. Mathieu, *Littératures francophones : III. Afrique noire – Océan Indien*, Paris 2010, s. 79.

¹³ W kilku opracowaniach podawano w wątpliwość autentyczny charakter powieści: J. Krzywicki, *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej. Cz. I. W kręgu tradycji*, Warszawa 2002, s. 60.

Niektórzy badacze rozpoczęli prezentację od wcześniejszych publikacji, pochodzących z końca XIX w. – inni zdecydowanie sprzeciwiali się, twierdząc, że wymieniane utwory należą do tzw. literatury kolonialnej, pisanej często przez Europejczyków, nieznających zbyt dobrze (o ile w ogóle) historii Afryki, ani nie wnikających zbyt głęboko w specyfikę kultury afrykańskiej¹⁴. Chodziło również o tzw. teksty „etnograficzne” – zapisane po francusku wersje dawnych legend i mitów, transkrypcje ludowych opowieści¹⁵. Niektórzy autorzy afrykańscy poddali swoje piśmarstwo standardom francuskim, zarówno pod względem tematyki, jak i użycia normatywnego języka francuskiego. Najbardziej znanym przykładem tego rodzaju twórczości jest powieść Senegalczyka Bakaryego Diallo, *Force-Bonté* (Siła-Dobro, 1926), w której wyraża się – bez ironii i podtekstów – bezgraniczny i bezwarunkowy podziw dla Francji¹⁶.

Stosunkowo rzadkie były wówczas utwory autorów afrykańskich, przedstawiające codzienność życia w skolonizowanych krajach w niezafałszowany sposób i z afrykańskiego punktu widzenia¹⁷. Niemal niespotykane były utwory, które skupiały się na życiu samych Afrykanów i pomijały obecność białych; takim wyjątkiem był *L'Esclave* (Niewolnik, 1929) Félix'a Couchoro¹⁸, którego akcja rozgrywa się w „głębokiej Afryce”, a postaci należą do tradycyjnej społeczności wiejskiej.

Niezależnie od daty publikacji uznawanej za najwcześniejszą, pierwszy okres rozwoju piśmarstwa afrykańskiego miał charakter prekursorski. Mimo zastrzeżeń,

¹⁴ M.in. Robert Randau, Louis Bertrand, Robert Delavignette, Oswald Durand, Pierre Mille, Roland Lebel, Jean d'Esme, Georges Hardy, Maurice Delafosse. Warto podkreślić, że powierzchowny obraz Afryki obecny w literaturze kolonialnej nie musiał wynikać ze złej woli, czy też poczucia wyższości wobec Afrykanów. Był to efekt naiwnego spojrzenia na Afrykę, nawiązujący do osiemnastowiecznego orientalizmu. J.-F. Durand (red.), *Regards sur les littératures coloniales. Afrique francophone : approfondissements*, Paris 1999; chap. I « Qu'est-ce que la littérature coloniale ? », s. 21–152. Ch. Bonn, X. Garnier, J. Lecarme (red.), *Littérature francophone. 1. Le roman*, Paris 1997: « Dans le sillage du roman colonial », s. 244–249. O. B. Gnaoulé, *Histoire littéraire et littératures ...*, op.cit. : « De la littérature coloniale aux premières œuvres africaines: continuité et rupture », s. 67–70.

¹⁵ Cf. R. Pageard, *Littérature négro-africaine d'expression française*, Paryż 1979, s. 5–9; J. Krzywicki, *Wprowadzenie do imaginarium ...*, Cz. I., op. cit., s. 58–60. Autorami byli często członkowie administracji kolonialnej, nauczyciele lub podróżnicy francuscy; najbardziej znane tytuły: R. Basset, *Contes populaires d'Afrique* (1903); H. Lanrezac, *Légendes soudanaises* (1907) oraz *Essai sur le folklore du Soudan* (1908); F.-V. Équibecq, *Contes indigènes de l'Ouest africain français, précédés d'un essai sur la littérature merveilleuse des Noirs de l'Ouest africain* (1913).

¹⁶ Cf. J. Krzywicki, *Wprowadzenie do imaginarium ...*, Cz. I. op. cit., s. 62; R. Pageard, *Littérature négro-africaine...*, op. cit., s. 12.

¹⁷ Najczęściej podawane publikacje to powieści Ahmadou Mapaté Diagne, *Les Trois Volontés de Malic* (1920) oraz René Maran, *Batouala, véritable roman nègre* (1921): M. Hausser, M. Mathieu, *Littératures francophones...*, op. cit., s. 17–18, 79; Ch. Bonn, X. Garnier, J. Lecarme (red.), *Littérature francophone...*, op. cit., s. 244–245.

¹⁸ M. Hausser, M. Mathieu, *Littératures francophones...*, op. cit., s. 80.

jakie można formułować wobec autorów, zarzucając im stronniczość, naśladownictwo, jak też niezręczności językowe i stylistyczne, położono wówczas podwaliny pod kolejne dzieła i teksty francuskojęzycznej twórczości afrykańskiej¹⁹.

II. Pokolenie założycieli ruchu *négritude*²⁰

Najsłynniejszy ruch kulturowy francuskojęzycznej Afryki narodził się w latach 30. XX w. w Paryżu, który był centrum różnorodnych wydarzeń i publikacji (literackich, historycznych, politycznych i innych) związanych z Afryką, Karaibami i wyspami Oceanu Indyjskiego:

- Paryż był miejscem pierwszych spotkań założycieli ruchu: Léopolda Sédara Senghora (Senegal), Aimé Césaire’a (Martynika), Léona Gontrana Damasa (Gujana) oraz wielu znaczących postaci kultury afrykańskiej, do których należeli – Amadou Hampaté Bâ (Mali), Jacques Rabemananjara (Madagaskar), Alioune Diop (Senegal), Frantz Fanon (Martynika/Algieria) i wielu innych;
- tam ukazywały się czasopisma, które były trybuną dla wypowiedzi założycieli ruchu i wszystkich autorów związanych z Afryką: od „*Légitime Défense*” (1932, jeden numer²¹) – po „*Présence Africaine*”²² (założone w 1947 r. przez Alioune’a Diopa i ukazujące się do dzisiaj, w wydawnictwie o tej samej nazwie, powstałym nieco później – w 1949 r.)²³;
- tam w większości były wydawane utwory czarnych pisarzy: zbiory poezji lirycznej – Damas, *Pigments* (Pigmenty, 1937); Césaire, *Cahier d’un retour au pays natal* (Notatnik po powrocie do rodzinnego kraju, 1939); Senghor, *Chants d’ombre* (Pieśni cienia, 1945); Senghor (red.), *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache de langue française* (Antologia nowej francuskojęzycznej

¹⁹ E. Kalinowska, *Diseurs de vérité. Conceptions et enjeux de l’écriture engagée dans le roman africain de langue française*, Lublin 2018, s. 57–58.

²⁰ Nazwa *négritude* została użyta pierwszy raz przez Aimé Césaire’a w 1935 w artykule „Conscience Raciale et Révolution Sociale” (Świadomość rasowa a rewolucja społeczna), zamieszczonym w miesięczniku „*L’Étudiant noir*” (Czarny Student, nr 3, maj–czerwiec 1935). Warto podkreślić, że protagonistami ruchu byli czarni pisarze z Antyli (z Martyniki i Gwadelupy), Karaibów (Haiti) i Ameryki Południowej (Gujana). Jednak rola Senghora (Senegal) w konceptualizacji idei *négritude* była wiodąca.

²¹ Ekstremalnie krótkie istnienie czasopisma można tłumaczyć problemami finansowymi, jaki i wyraźnie lewicową, a wręcz marksistowską orientacją pisma. Pobranie numeru „*Légitime Défense*”, strona francuskiej Biblioteki Narodowej (Bibliothèque Nationale de France): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k326310/f6.image.r=I%C3%A9gitime%20defense.langFR//>

²² Charakterystyka profilu czasopisma, wraz z przykładami publikacji, autorów, tematyki numerów specjalnych: R. Pageard, *Littérature négro-africaine...*, *op. cit.*, s. 21–23. Strona wydawnictwa i czasopisma: www.presenceafricaine.com/info/9-revue [dostęp: 4.07.2018].

²³ O czasopismach ukazujących się od lat 1930 w Paryżu: J. Krzywicki, *Wprowadzenie do imaginarium... Cz. I. op. cit.*, s. 72–74.

poezji murzyńskiej i malgaskiej, 1948, ze słynnym wstępem Sartre'a *Orphée noir* – Czarny Orfeusz)²⁴;

- tam odbył się pierwszy z dwóch kongresów – Congrès des écrivains et artistes noirs (Kongres czarnych pisarzy i artystów, 1956), w którym uczestniczyli²⁵ m.in. Aimé Césaire, Frantz Fanon, Édouard Glissant, Amadou Hampâté Bâ, Jacques Rabemananjara, Flavien Ranaivo, James Baldwin, Richard Wright, Marcelino Dos Santos²⁶;
- w Paryżu intelektualiści francuscy – Jean-Paul Sartre, Michel Leiris, Théodore Monod, Pablo Picasso – wspierali inicjatywy i wydarzenia związane z cywilizacją Afryki²⁷.

Okres rozwoju *négritude* jest uważany za „złoty wiek” literatury afrykańskiej – w liczbie pojedynczej, zgodnie z ideą jedności panafrkańskiej, głoszoną m.in. przez Cheikha Antę Diopa²⁸. Tej jedności dowodziła także masowa obecność i aktywny udział w *négritude* pisarzy i twórców z Antyli oraz wysp Oceanu Indyjskiego; warto także przypomnieć, że w niektórych wydarzeniach wzięli udział intelektualiści afroamerykańscy²⁹.

Ruch *négritude* dążył do przedstawienia dziedzictwa i tożsamości kulturowej Afrykanów, odrębnej wizji świata, odmiennego postrzegania i poznawania rzeczywistości, jak też wypływającej z nich specyficznej twórczości i estetyki. Afrykańska tradycja, której niezbywalną częścią jest głębokie poczucie jedności człowieka z naturą i światem, była prezentowana jako cenny wkład Afryki do cywilizacji

²⁴ Rozdział pt. *L'Anthologie de Senghor et „Orphée noir”* [w:] L. Kesteloot, *Histoire de la littérature négro-africaine*, Paryż 2001, s. 193–206. Kilkanaście wierszy z tej antologii ukazało się po polsku: W. Leopold, Z. Stolarek (red.), *Antologia poezji afrykańskiej*, Warszawa 1974.

²⁵ Zaproszony W.E.B. Du Bois, pisarz, intelektualista, działacz społeczny, współzałożyciel Niagara Movement, NAACP (Narodowe Stowarzyszenie na rzecz Postępu Ludzi Kolorowych) oraz organizator V Konferencji Panafrkańskiej w Manchesterze, redaktor organu prasowego NAACP – „The Crisis”, nie mógł wziąć udziału w kongresie, bo władze amerykańskie odmówiły mu wydania paszportu.

²⁶ Omówienie Kongresu, programu, uczestników i debat, [w:] L. Kesteloot, *Histoire de la littérature négro-africaine*, op. cit., s. 217–224. Pełny opis, z tekstami wystąpień: „Le 1^{er} Congrès international des écrivains et artistes noirs (Paris, Sorbonne, 19–22 septembre 1956)”. *Compte-rendu complet*. Paris, „Présence Africaine”, 1956, 408 p.

²⁷ Cf. Podrozdział *L'appui des parrains* prezentuje opinie i przedsięwzięcia naukowców i artystów, głównie francuskich – lecz wymienieni są także Mercer Cook (Amerykanin), William Fagg (Brytyjczyk), Janheinz Jahn (Niemiec), których celem było rozpowszechnienie wiedzy o kulturze afrykańskiej i jej docenienie, [w:] L. Kesteloot, *Histoire de la littérature négro-africaine*, op. cit., s. 211–213.

²⁸ Cheikh Anta Diop (1923–1986), senegalski uczony, historyk, antropolog, egiptolog, fizyk, polityk. Sformułował tezę o przynależności cywilizacji Starożytnego Egiptu do cywilizacji Czarnej Afryki. Uniwersytet w Dakarze nosi jego imię.

²⁹ M.in. udział w Kongresach czarnych pisarzy i artystów (Paryż, 1956: H.M. Bond, M. Cook, J.A. Davis, W.J. Ivy Fontaine, R. Wright, J. Baldwin), publikacje w czasopismach związanych z ruchem *négritude*, np. w *L'Étudiant noir* – cf. <https://letudiant-noir.webs.com/> [dostęp: 18.10.2018].

i kultury światowej³⁰. Podkreślano jednocześnie, że pisarze afrykańscy mają do spełnienia misję wobec swych skolonizowanych krajów i ludów, że powinni przyjmując na siebie rolę „tych, którzy „budzą (sumienia)”, „katalizatorów aspiracji ludu”, „przewodników”, „edukatorów”, a nawet „odpowiedzialnych za właściwą dekolonizację”” („*éveilleur*”, „*catalyseur des aspirations du peuple*”, „*guide*”, „*éducateur*”, et même „*responsable de la bonne décolonisation*”³¹).

Należy także uwzględnić różnorodność gatunkową literatury wyrosłej na gruncie *négritude*: o ile w pierwszym okresie, międzywojennym, dominowała twórczość poetycka, o tyle lata powojenne to okres intensywnego rozwoju powieściopisarstwa³². Wówczas ukazują się kolejno największe i najważniejsze z francuskojęzycznych powieści afrykańskich (uznanych już za klasyczne): *L'Enfant noir* (1953)³³ Camary Laye'a, *Ville cruelle* (Okrutne miasto, 1954, powieść wydana pod pseudonimem Eza Boto) i *Le Pauvre Christ de Bomba* (1956)³⁴ Mongo Betiego, czy też *Le docker noir* Ousmane'a Sembène'a (Czarny doker, 1956).

Mimo krytycznych ocen ruchu *négritude*, zarzucających jego uczestnikom chęć uniformizacji twórczości afrykańskiej i poddanie się europejskim stereotypom (Frantz Fanon³⁵), przekazywanie zbyt uproszczonej, wręcz infantylnej, wizji cywilizacji Afryki (Stanislas Spero Adotevi³⁶), nie ulega wątpliwości, że ruch *négritude* odegrał ogromną rolę w promocji twórczości artystów afrykańskich i karaibskich, przyczynił się do zaistnienia francuskojęzycznego pisarstwa afrykańskiego w świadomości europejskiej i wejścia autorów na rynek wydawniczy.

III. Pokolenie okresu dekolonizacji i rozczarowań

Dwie powieści, wydane w 1968 r., stanowiły zwrotny moment³⁷ w procesie ewolucji francuskojęzycznej literatury Afryki i zapoczątkowały jej nowe tendencje: *Le devoir de violence* (Nakaz gwałtu) Malijczyka Yambo Ouologuema oraz *Les Soleils des indépendances*³⁸ Ahmadou Kouroumy z Wybrzeża Kości Słoniowej.

³⁰ Odrębność kultury afrykańskiej była także przedstawiana w inny sposób – jako wynik protestu i niezgody na narzucane jej z zewnątrz warunki i punkty odniesienia: B. Mouralis, *Les contre-littératures*, Paris 1975, s. 166–185.

³¹ L. Kesteloot, *Histoire de la littérature négro-africaine*, op. cit., s. 243.

³² E. Kalinowska, *Diseurs de vérité...*, op. cit., s. 58–62.

³³ Wydanie polskie: *Czarny chłopak*, tłum. Z. Stolarek, Warszawa 1973.

³⁴ Wydanie polskie: *Biedny Chrystus z Bomby*, tłum. W. Błońska, Warszawa 1967.

³⁵ Eseje *Peaux Noires, Masques Blancs* (1952) oraz *Les Damnés de la terre* (1961); wydanie polskie: *Wyklęty lud ziemi*, tłum. H. Tygielska, Warszawa 1985.

³⁶ Intelektualista – filozof, antropolog, polityk – z Beninu, cf. jego polemiczny esej: *Négritude et négrologues*, Paris 1970.

³⁷ M. Hausser, M. Mathieu, *Littératures francophones ...*, op. cit., s. 95–98.

³⁸ Polskie wydanie, w tłumaczeniu Zbigniewa Stolaraka, ukazało się w 1975 r. (Warszawa, PIW) pt.: *Fama Dumbuya najprawdziwszy. Dumbuya na białym koniu*.

wej radykalnie zmieniły postrzeganie Afryki, jej historii dawniejszej i współczesnej (głównie Ouologuem) oraz zrewolucjonizowały język i styl (Kourouma)³⁹.

Nastąpiło zdecydowane odcięcie się od ruchu *négritude* i porzucenie entuzjastycznego tonu, wyraźnie obecnego w pisarstwie afrykańskim wcześniejszego okresu – podczas dekolonizacji i w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości. W imię prawdy historycznej zaprzestano idealizowania prekolonialnej przeszłości kontynentu i nie ukrywano jej ciemnych stron: w powieści Ouologuema dzieje fikcyjnego Imperium Nakem⁴⁰ jawią się jako nieprzerwane pasmo okrucieństw i krwawych rządów władców, biorących aktywny udział w handlu niewolnikami⁴¹; historia późniejsza nie przedstawia się bardziej korzystnie i nie pozwala na obarczanie Europejczyków winą za wszystkie niepowodzenia i złą sytuację polityczną, ekonomiczną i społeczną. Również utwór Kouroumy wyraża głębokie rozczarowanie i zawód, tym razem wobec realiów już niepodległych państw Afryki, które nie potrafią sprostać wyzwaniom współczesności, stając się polem rozwoju niekompetencji i korupcji postkolonialnych elit afrykańskich i rządów autorytarnych⁴². Wymowa powieści Iworyjczyka jest wzmocniona przez porzucenie klasycznego, a nawet standardowego języka francuskiego na rzecz jego afrykanizacji: przenoszenia struktur i tłumaczonych dosłownie idiomów z *malinké*, rodzimego języka autora, do języka francuskiego, włączania do tekstu słownictwa i wyrażen w *malinké* (przekleństwa) oraz tradycyjnych form twórczości ludowej (przysłowia), zabiegów przyczyniających się do spotęgowania siły wyrazu powieści.

Inni przedstawiciele tego pokolenia opisywali trudną rzeczywistość swoich krajów i całego kontynentu – pełną okrucieństwa (jak w *La Vie et demie* Sony Labou Tansi, 1979⁴³), z dyktaturami (m.in. w powieściach Ibrahimy Ly i Henriego Lopesa⁴⁴) i innymi skomplikowanymi meandrami życia politycznego (np. w sztukach teatralnych i powieściach Sylvaina Bemby⁴⁵ lub też w utworach Williama Sassine'a⁴⁶). Kilku pisarzy znanych wcześniej podjęło niełatwe nowe tematy otaczającego świata, takie jak związki dawnych potęg kolonialnych i wywieranie

³⁹ E. Kalinowska, *Diseurs de vérité...*, op. cit., s. 66.

⁴⁰ To anagram nazwy rzeczywiście istniejącego na terenach na wschód od jeziora Czad państwa Kanem (w późniejszym okresie Kanem-Bornu) – VIII–XIX w.

⁴¹ J. Krzywicki, *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej. Cz. II Rozliczenie z kolonializmem*, Warszawa 2007, s. 41–43, 74–75.

⁴² *Ibidem*, s. 176.

⁴³ Fragment powieści ukazał się po polsku: *Półtora życia*, tłum. J. Krzywicki, [w:] „Literatura na świecie” 1–2 (330–331), 1999, s. 72–89.

⁴⁴ Fragment powieści Lopesa *Pleurer-Rire* ukazał się po polsku: *Placz – Śmiech*, tłum. A. F. Rybes, [w:] „Literatura na świecie” 1–2 (330–331), 1999, s. 47–71.

⁴⁵ M.in. powieść *Léopolis* (1982), sztuki *L'Homme qui tua le crocodile* (Człowiek, który zabił krokodyla, 1972), *Tarantelle noire et diable blanc* (Czarna tarantela i biały diabeł, 1976).

⁴⁶ M. in. *Wirriyamu* (1975), *Le Zéhéros n'est pas n'importe qui* (Nie-bohater, to nie byle kto, 1985).

przez nie różnorodnych nacisków wobec państw afrykańskich: tak czynił Mongo Beti, jeden z najbardziej nieprzejednanych – w każdym z okresów swojej różnorodnej twórczości – krytyków zjawisk postrzeganych jako negatywne⁴⁷. Pojawili się także nowi twórcy, aktywni do dzisiaj – jak Tierno Monénembo, obrazujący w swoich powieściach problemy współczesne (*Les Écailles du ciel*, 1986⁴⁸), lecz zainteresowany również historią (*Pelourinho*, 1995; *Peuls* – Fulanie, 2004); czy też Emmanuel Dongala, jeden z pisarzy afrykańskich, w którego tekstach bywa obecny komizm, a rzeczywistość jest komentowana w humorystyczny i zgryźliwy sposób (*Le Feu des origines* – Ogień początków, 1987; *Les petits garçons naissent aussi des étoiles* – I mali chłopcy rodzą się z gwiazd, 1989).

Zjawiskiem szczególnie widocznym począwszy od lat 70-tych XX w. jest intensywny rozwój literatury tworzonej przez pisarki, które dokonują wnikliwego oglądu świata i krytycznej analizy codziennych problemów w sferze publicznej i prywatnej. W utworach opartych nierzadko na wątkach autobiograficznych, ze szczególną uwagą opisane są zjawiska dotyczące kobiety (poligamia, aranżowane małżeństwa). Zaczynają wówczas wydawać swoje utwory Mariama Bâ, *Une si longue lettre* (Ten długi list, 1971); Nafissatou Niang Diallo, *De Tilène au Plateau. Une enfance dakaroise* (Z Tilène do Plateau. Dakarskie dzieciństwo, 1975) ; Simone Kaya, *Les danseuses d'Impé-Eya. Jeunes Filles à Abidjan* (Tancerki Impé-Eya. Dziewczęta w Abidżanie, 1975) i wiele innych pisarek, pozostających w pełni sił twórczych do dzisiaj – Aminata Sow Fall, Ken Bugul⁴⁹, Véronique Tadjo, Tanella Boni, Michèle Rakotoson⁵⁰.

IV. „Postkolonialne dzieci”

Pokolenie „postkolonialnych dzieci” to pisarze urodzeni tuż przed 1960 r. lub już w okresie Afryki niepodległej. Publikują najczęściej od lat 90. ubiegłego stulecia; mieszkają na stałe poza granicami swoich rodzimych krajów i poza Afryką – głównie we Francji lub w innych krajach europejskich, czy też poza Europą, m. in. w USA. Tam również pracują i wydają swoje utwory⁵¹. Pisząc o nich oraz

⁴⁷ Powieści: *L'Histoire du fou* (Historia szaleńca, 1994), *Trop de soleil tue l'amour* (Zbyt wiele słońca zabija miłość, 1999), *Branle-bas en noir et blanc* (Czarno-biały rozgardiasz, 2000), a także opracowania dokumentalne: *Main basse sur le Cameroun* (Łapa położona na Kamerunie, 1972 – publikacja objęta zakazem rozpowszechniania we Francji, na wniosek władz kameruńskich – do roku 1976), *Dictionnaire de la négritude* (Słownik murzyńskości, 1989 – z Odile Tobner).

⁴⁸ Fragment powieści ukazał się po polsku: *Łuski nieba*, tłum. Wojciech Gilewski, [w:] „Literatura na świecie” 1–2 (330–331), 1999, s. 116–145.

⁴⁹ Tłumaczenia na polski: *De l'autre côté du regard* (2003) – *Widziane z drugiej strony*, tłum. A. Gren, Warszawa 2004; *Rue Félix-Faure* (2005) – *Ulica Félix-Faure*, tłum. J. Giszczak, Warszawa 2005.

⁵⁰ Po polsku ukazały się fragmenty dwóch powieści: *Le Bain des reliques* (1988) – *Kąpiel relikwii*, tłum. M. Ochab, s. 95–118; *Lalana* (2002), tłum. W. Gilewski, [w:] „Literatura na świecie”, 7–8 (504–505), 2013, s. 119–152.

⁵¹ B. Mongo-Mboussa, *La littérature des Africains de France, de la «postcolonie» à l'immigré*, „AFRYKA” 48 (2018 r.)

ich anglojęzycznych braciach i siostrach, Salman Rushdie powiedział, że „to międzynarodowi podrzutkowie, którzy urodzili się w jednym miejscu, a zdecydowali, że będą żyć w innym”⁵². Do najczęściej wymienianych członków tej nieformalnej grupy należą⁵³:

- Abdourahman A. Waberi z Dżibuti⁵⁴;
- Sami Tchak, Kossi Efoui z Togo;
- Yodi Karone, Calixthe Beyala, Eugène Ébodé, Jean-Roger Essomba, Gaston-Paul Effa, Patrice Nganang z Kamerunu;
- Caya Makhélé, Daniel Biyaoula, Alain Mabanckou z Konga;
- Pius Ngandu Nkashama⁵⁵, Willfried N’Sondé z Republiki Demokratycznej Konga;
- Blaise N’Djehoya z obecnej Republiki Środkowoafrykańskiej;
- Koffi Kwahulé z Wybrzeża Kości Słoniowej;
- Nimrod z Czadu;
- Khal Torabully z Mauritiusa;
- Raharimanana z Madagaskaru;
- Bessora z Gabonu ;
- Fatou Diome z Senegalu.

Wymienieni twórcy często mają podwójne obywatelstwo, paszport afrykański i europejski – nie cierpią z tego powodu rozdarcia wewnętrznego, ani nie mają poczucia zdrady swego rodzinnego kraju. Do Francji⁵⁶ przybyli czasami jako dorośli, świadomi ludzie – do pracy, na studia, z powodów rodzinnych lub też dawniej – jako dzieci, ze swoimi rodzicami opuszczającymi Afrykę.

Podkreślają, że są przede wszystkim pisarzami, artystami, a dopiero potem – niejako „dodatkowo” – Afrykanami. Chcą patrzeć na świat jako wolni i niezależni twórcy; w prowokujących niekiedy wypowiedziach protestują przeciwko nazywaniu ich „pisarzami Czarnej Afryki, afrykańskimi, czy też frankofońskimi?”; uważają, że są po prostu *pisarzami*: „Nie żeby nie interesowali się losami świata w ogóle i Afryki w szczególności, lecz ich porywy wynikają bardziej z indywidualnych strategii niż z popierania jakiegokolwiek wspólnej sprawy”⁵⁷.

gration, „Hommes et Migrations” 1239, 2002 : www.persee.fr/doc/homig_1142-852x_2002_num_1239_1_3892 (10.09.2017), s. 67.

⁵² *Jeunes créateurs africains*, L’Harmattan, „Africultures”, 5, 1998.

⁵³ E. Kalinowska, *Diseurs de vérité...*, *op. cit.*, s. 93–99.

⁵⁴ Tutaj i przy wszystkich pozostałych pisarzach podano kraj pochodzenia w Afryce.

⁵⁵ Pius Ngandu Nkashama, najstarszy spośród wymienionych twórców, zaczął pisać i wydawać swoje utwory w 1983 r. Wcześniej powstała jedna sztuka teatralna. Pisarz jest jednocześnie wykładowcą literatury – od lat 70-tych w Kongu (DRK), Algierii, Francji i Luizjanie.

⁵⁶ Najczęściej chodzi o Francję, rzadziej inne kraje (np. Bessora mieszka i pracuje w Szwajcarii), niekoniecznie francuskojęzyczne (Nganang studiował w Niemczech, obecnie wykląda w USA).

⁵⁷ B. Magnier, *Beurs noirs à Black Babel*, „Notre Librairie”, 103, 1990, s.,102.

W przeciwieństwie do swoich poprzedników, patrzą w inny sposób, a ich wzrok sięga dalej. Ich wzrok nie jest już skierowany na Afrykę, patrzą raczej na siebie samych. Ci pisarze – mężczyźni i kobiety – tworzą nową literaturę [...] Pisanie o sobie jako Afrykaninie, afrykańskie pisanie o jednostce [...] dowodzi możliwości auto-opisu i refleksji wykraczającej poza ograniczenia narzucane przez zachodnie władze kolonialne⁵⁸.

„Postkolonialne dzieci” są twórcami – jednostkami, osobowościami; nie przedstawiają się jako członkowie grupy, czy też uczestnicy tej samej misji. Żyją i tworzą w innym świecie niż ich poprzednicy; ich twórczość nie podlega już presji, jakiej były poddane wcześniejsze pokolenia artystów afrykańskich, aktywnych w okresie kolonizacji, dla których priorytetem była stygmatyzacja kolonializmu i walka o niepodległość państw afrykańskich⁵⁹. Odmawiają wzięcia na siebie bezwzględnego obowiązku dawania świadectwa historii; nie chcą „spłacać wiecznego długu” wobec swoich państw i Afryki, twierdząc, iż nie można pisać tak samo jak pisali pół wieku wcześniej ich znamienici poprzednicy⁶⁰. Chcą pisać (i czynią to bardzo konsekwentnie) jak inni twórcy wolnego świata, decydując w nieskrępowany sposób o czym i jak będą pisać⁶¹.

Kossi Efoui uważa, że pisarz nie jest urzędnikiem ministerstwa turystyki swego kraju, i nie powinien kierować się jakąkolwiek ideologią, ani poczuciem obowiązku, choćby najszlachetniejszym, wobec swego kraju, lecz jedynie wewnętrznym imperatywem tworzenia⁶². Znane stały się jego prowokacyjne sformułowania mówiące o tym, że jego czarna skóra nie jest gwarantem zachowania odwiecznych tradycji i wartości kulturowych Afryki oraz że najlepiej by się stało, gdyby literaturze afrykańskiej dano święty spokój⁶³ z Afryką, tym bardziej że „literatura afrykańska” nie istnieje.

Po analizie opinii i recenzji dotyczących literatury afrykańskiej, **Nimrod** dowodzi, że krytyka zachodnia wciąż wykazuje tendencje do narzucania pisarzom

⁵⁸ O. Cazenave, *Afrique sur Seine. Une nouvelle génération de romanciers africains à Paris*, Paris 2003, s. 7–8.

⁵⁹ N. Philippe, *Écrivains migrants, littératures d'immigration, écritures diasporiques*, „Hommes & migrations” 1297, 2012: <http://journals.openedition.org/hommesmigrations/1543> [dostęp: 05.07.2018].

⁶⁰ Abdourahman A. Waberi *ou la transhumance littéraire*, [w:] B. Mongo-Mboussa, *Désir d'Afrique*, Paris 2002, s. 101–106. *Une génération cynique*, [w:] B. Mongo-Mboussa, *L'indocilité. Supplément au Désir d'Afrique*, Paris 2005, s. 93–99. *La quatrième génération d'auteurs africains. Entretien de Taina Tervonen avec Abdourahman A. Waberi*, „Africultures” 5, *Jeunes créateurs africains*, 1998: <http://africultures.com/la-quatrieme-generation-dauteurs-africains-280/> [dostęp: 13.07.2018].

⁶¹ Nimrod, *La Nouvelle Chose française*, Arles, 2008, s. 65–77. Kossi Efoui, [w:] E. Brezault, *Afrique. Paroles d'écrivains*, Montréal 2010, s. 152–153.

⁶² Kossi Efoui: *la littérature africaine n'existe pas*, [w:] B. Mongo-Mboussa, *Désir d'Afrique*, *op.cit.*, s. 138–146.

⁶³ W oryginalnej użyto dużo bardziej bezpośredniego sformułowania: „... qu'on lui foute la paix avec l'Afrique”, E. Brezault, *Afrique. Paroles d'écrivains*, *op.cit.*, s. 164.

afrykańskim tematyki ich twórczości: oczekuje się, że będą pisać o Afryce, i to Afryce „prawdziwej” (wedle wyobrażeń europejskich). Jeśli tego nie czynią, zarzuca się im brak autentyczności i chybione dążenie do oryginalności. Wobec takich opinii, autorom pozostaje jedno – zdecydowane upominanie się o prawo do wolności tworzenia, wyboru języka, stylu, treści i innych elementów dzieła literackiego. Nimrod żąda dla twórców z Afryki prawa do uznania ich tożsamości *kulturowych metysów*⁶⁴: „Jesteśmy hybrydami, na darmo byłoby szukać w nas na siłę Afrykanów”⁶⁵.

Dla podkreślenia swobodnego oderwania – lub wyzwolenia się – od idei tworzenia literatury narodowej i naznaczonej ideologicznie, **Waberi** użył wobec siebie określenia „międzynarodowego bastarda” (*bâtard international*)⁶⁶.

Raharimanana twierdzi⁶⁷, że najistotniejszy dla pisarza jest jego własny, nie- czyim niewymuszony nakaz tworzenia; dopiero potem, dzięki zmysłowi obserwacji, wyczuleniu na wszystko, co się dzieje wokół, dochodzi do powstania dzieła, które nabiera określonego wyrazu.

Wyrazem swobodnego protestu przeciwko nadawaniu pisarstwu wymiaru ideologicznego, była odmowa⁶⁸ **Mabanckou** i **Efoui** uczestniczenia w projekcie „Rwanda: écrire par devoir de mémoire” w 1998 r., organizowanym przez stowarzyszenie Arts et Médias d’Afrique⁶⁹. Waberi, który wziął w nim udział, wyrażał później wątpliwości, co do słuszności podjętej wówczas decyzji⁷⁰.

Przedstawione postawy zdają się wpływać na tematykę utworów⁷¹. Stosunkowo rzadko powstają dzieła mówiące o powrocie do stron rodzinnych po dłuższym pobycie poza nimi; jeśli tak jest, to niemal zawsze przybierają formę stereotypów utrzymujących się wśród samych Afrykanów: Afrykanin, który żyje w Europie i powraca do rodzinnego kraju (regionu, miasta, wioski), jest bezlitośnie nagaby-

⁶⁴ Nimrod, *La Nouvelle Chose française*, *op. cit.*, s.11–28.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 26.

⁶⁶ B. Mongo-Mboussa, *L’inutile utilité de la littérature*, [w:] B. Mongo-Mboussa, T. Tervonen (red.), „L’Engagement de l’écrivain africain”, „Africultures”, 59, 2004, s. 9.

⁶⁷ W bezpośredniej rozmowie podczas pobytu pisarza w Warszawie (21–24 października 2013 r.), w związku z wydaniem numeru *Literatury na świecie*, 7–8, 2013, poświęconemu literaturze Madagaskaru.

⁶⁸ O. Cazenave, *Paroles engagées, Paroles engagantes. Nouveaux contours de la littérature africaine aujourd’hui*, [w:] B. Mongo-Mboussa, T. Tervonen (red.), „L’Engagement de l’écrivain africain”, *op. cit.*, s. 60–62.

⁶⁹ Stowarzyszenie z siedzibą w Lille w 1992 r., założone przez Nockyego Djedanouma i Maïmounę Coulibaly, w celu popularyzacji kultury negroafrykańskiej: www.lillelanuit.com/annuaire/lieux/association-arts-et-medias-dafrique/ [dostęp: 15.07.2018].

⁷⁰ J.-P. Karegeye, *Rwanda Littérature post-génocide, écritures itinérantes : témoignage ou engagement ? „Protée”*, vol. 37, n° 2, 2009: www.erudit.org/fr/revues/pr/2009-v37-n2-pr3490/038452ar/ [dostęp: 14.07.2018].

⁷¹ N. Philippe, *Écrivains migrants, littératures d’immigration, écritures diasporiques*, *op. cit.*

wany przez rodzinę, znajomych, sąsiadów, przekonanych, że jest bogaty, a jeśli odmawia podzielenia się swoją fortuną, jest traktowany jako wyrzutek i „zdrajca” tradycji swojego ludu. Salie, bohaterka powieści *Le Ventre de l'Atlantique* (Brzuch Atlantyku, 2001), autorstwa Fatou Diome, nie jest w stanie przekonać swego brata, że pracując jako sprzątaczką, nie zarabia zbyt wiele i nie może sprowadzić go do Francji. Jej decyzja o powrocie na Niodor (wyspa u wybrzeży Senegalu) spotyka się z niezrozumieniem i niechęcią, jest traktowana jako nielojalność wobec rodziny, której Salie nie chce jakoby wspomóc. Autobiograficzna opowieść Alaina Mabanckou, *Lumières de Pointe-Noire* (Światła Pointe-Noire, 2013), ukazuje narratora, poruszającego się po rodzinnej miejscowości, która wydaje mu się niemal obca po długiej nieobecności. Ani członkowie rodziny, ani znajomi nie zaniedbują żadnej okazji, aby przypomnieć mu o uświęconym tradycją obyczajów pomocy – domagają się prezentów, pieniędzy na podróże i inne „drobiazgi”. Narrator nie traktuje tych żądań z wrogością, nie mniej jednak odczuwa ich ciężar i jest zmęczony ciągłym przypominaniem mu o jego „obowiązках”.

Coraz częściej pojawiają się utwory (głównie powieści) o przybyciu Afrykanów do Paryża, do Francji, do Europy – znacznie różniące się od dzieł poprzedników opisujących tzw. „miraż paryski” (np. Bernard Dadié, *Un Nègre à Paris* – Murzyn w Paryżu, 1956)⁷²: obecnie bohaterowie nie mają żadnych kompleksów wobec metropolii, kierują nimi ambicja i chęć odniesienia sukcesu (np. Mabanckou, *Bleu-Blanc-Rouge* – Niebiesko-biało-czerwony, 1998). Patrzą na Francję i Europę z własnego punktu widzenia, bardzo krytycznego, a to, co zobaczą, opisują bez ogródek w ironiczny sposób, m.in. Bessora, *53 cm* (1999); Pius Ngandu Nkashama, *Vie et moeurs d'un primitif en Essonne, quatre-vingt-onze* (Życie i zwyczaje prymitywa w Essonne, 1987); Calixthe Beyala, *Le petit prince de Belleville* (Mały książę z Belleville, 1993).

Życie we Francji – codzienne zachowania Francuzów, ich obyczaje, stosunek do osób starszych, pozycja kobiet w społeczeństwie francuskim – „zderza” się w tych utworach z dziedzictwem afrykańskim. Bohaterowie doceniają to, czego brak w tradycyjnej organizacji społecznej w Afryce – wolność obyczajów i podejmowania samodzielnych decyzji, docenianie jednostki i jej ambicji. Jednocześnie nie zawsze są w stanie przyjąć we własnym życiu zwyczaje i hierarchię wartości Francuzów – przeżywając tym samym wewnętrzne rozdarcie i cierpienie; pojawia się także poczucie straty związku z tradycją przodków⁷³. Trudne przeżycia bohaterów są przedstawiane bez zbędnego współczucia.

⁷² O tych właśnie utworach poprzedników pisał Frantz Fanon w *Peaux Noires, Masques Blancs* (1952): „Afrykanin, który zna metropolię jest jak półbóg...”: cf. S. Meylon-Reinette, *Négropolitain, ou Nègagonal?*, op. cit.

⁷³ B. Mongo-Mboussa, *La littérature des Africains ...*, op. cit., s. 68–73. N. Philippe, *Écrivains migrants, littératures d'immigration...*, op. cit.

Kierunki przyszłych badań

Po opisanu kilku cech, wspólnych dla pokolenia „postkolonialnych dzieci” oraz ich twórczości, narzuca się kilka pytań, które można potraktować jako swego rodzaju sugestie kierunków przyszłych badań:

- czy traktowanie wskazanych pisarzy jako grupy twórców, nawet nieformalnej, jest uzasadnione?
- jakie wyniki dałoby porównanie twórczości tej grupy twórców z ich rówieśnikami, którzy pozostali w rodzinnych krajach? Czy piszą o tych samych sprawach? Czy analiza ich tekstów doprowadziłaby do określenia wspólnej tematyki?
- czy sposób podejścia do tematyki afrykańskiej (o ile jest obecna) jest podobny, inny? Czy nie-afrykańskie miejsce stałego pobytu zmienia patrzenie na Afrykę? Czy wydarzenia, które mają miejsce w państwach afrykańskich są opisywane oraz interpretowane w podobny sposób, czy też odmienny? Jak deklaracje o nieistnieniu literatury afrykańskiej wpływają na podejmowanie tematów i motywów związanych z Afryką?⁷⁴

* * *

Tytułem wstępu do pogłębionych badań w przyszłości zostanie wskazanych kilka przykładów zdarzeń, wypowiedzi pisarzy oraz fragmentów ich utworów, które dowodzą, że „postkolonialne dzieci” pozostają mocno związane z rodzinną ziemią, kontynentem, kulturą.

Sami Tchak domaga się, jak inni członkowie pokolenia „postkolonialnych dzieci”, wolności tworzenia, lecz motywuje to w specjalny sposób: „Jeśli jestem z małej wioski w Togo, to nie znaczy w żadnym razie, że nie mam prawa pisać o Francji, Meksyku lub o Kolumbii”⁷⁵. Przyznaje w ten sposób pierwszeństwo związkom pisarza z jego ojczystą ziemią, podkreślając wagę zakorzenienia w kulturze rodzimej oraz trudności wynikające z braku tegoż – a taki brak jest oczywisty w przypadku pisarzy należących, jak sam Tchak, do pokolenia „postkolonialnych dzieci”: „Naszym problemem (pisarzy z Nowego Pokolenia) jest to, że nie mamy własnego miejsca, gdzie moglibyśmy żyć”⁷⁶. Jednocześnie określanie pisarstwa jako „afrykańskiego” i „zaangażowanego” budzi jego wątpliwości, lecz przyznaje, że należy rozdzielić autora i jego dzieła – zaangażowanie osobiste nie wyklucza zaangażowania wyrażonego w literaturze⁷⁷.

⁷⁴ Podobne pytania stawia sobie Odile Cazenave: *Afrique sur Seine...*, *op. cit.*, s. 9–10.

⁷⁵ C. Sadai, *Rencontre avec Sami Tchak autour de „La Couleur de l’écrivain”*, animée par Françoise Hervé, *Ralphanie Mwana Kongo et Célia Sadai*, „La Plume francophone. Les littératures du monde francophone”, 25 juillet 2014: <https://la-plume-francophone.com/2014/07/25/sami-tchak-la-couleur-de-lecrivain/> [dostęp : 14.07.2018].

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ S. Tchak, *Littérature et engagement en question*, [w:] B. Mongo-Mboussa, T. Tervonen (red.), „L’Engagement de l’écrivain africain”, *op. cit.*, s. 39–46.

Kossi Efoui odmówił wzięcia udziału w projekcie „Rwanda : écrire par devoir de mémoire” tłumacząc, że tragedia ludobójstwa nie może być traktowana jako okazja do rozwijania twórczości literackiej; lecz 10 lat później, w 2008 r., wydał powieść *Solo d'un revenant*⁷⁸, której akcja – mimo że ramy czasu i miejsca nie dają się dokładnie określić – jednoznacznie przywodzi na myśl Rwandę i ludobójstwo.

Abdourahman A. Waberi, „międzynarodowy bastard”, „postkolonialne dziecko”, wydał w 2006 r. powieść *political fiction* zatytułowaną *Aux États-Unis d'Afrique* (W Stanach Zjednoczonych Afryki), w której są wyraźnie obecne (choć w ironiczno-prześmiewczym tonie) idee panafryzmu i wyższości kultury afrykańskiej nad zachodnią⁷⁹: „Moja ostatnia powieść, *Aux États-Unis d'Afrique*, [...] to jakby nowe spojrzenie na Afrykę jako kontynent i jako semiologiczny znak, a jednocześnie powrót do panafryzmu”⁸⁰.

Alain Mabanckou, jeden z najbardziej znanych przedstawicieli swojego pokolenia, niezwykle medialny, podkreślający własną niezależność i odmienną również w wyglądzie zewnętrznym (jako *sapeur*, członek nieformalnej grupy społecznej w Kongo, tzw. *La SAPE*⁸¹), w swoich wypowiedziach wyrażał zawsze niezłomną chęć tworzenia fikcji, a lektura jego utworów potwierdzała, że styl, technika literacka, sposób prowadzenia narracji, czyli warsztat pisarski były dla autora najważniejsze. Z czasem i w miarę kolejnych publikacji, Mabanckou⁸² zmienia ton; jest to szczególnie widoczne w ostatniej opowieści-eseju *Le monde est mon langage* (Moim językiem jest świat, 2016): „dostawałem tony listów od młodych Kongijczyków, piętnasto-szesnastoletnich, którzy prosili mnie, abym zabrał głos w ich imieniu. Te listy były jak przywołanie mnie do porządku”⁸³. Warto także przytoczyć wypowiedzi Mabanckou wspierające afrykański system filozoficzny

⁷⁸ Wydanie polskie: *Witajcie, powracające widma*, tłum. Wawrzyniec Brzozowski, Kraków 2012.

⁷⁹ Mimo satyry i ironii, widocznych bez wątpienia w powieści, można ją także interpretować jako swoistą sugestię co do przyszłej drogi rozwoju Afryki: V. K. Orlando, *The Transnational Turn in African Literature of French Expression: Imagining Other Utopian Spaces in the Globalized Age*, „Humanities”, 2016, 5, 30: www.mdpi.com/2076-0787/5/2/30 [dostęp: 10.07.2018].

⁸⁰ Wypowiedź Waberiego « La première couche d'encre », cytowana [w:] J.-P. Karegeye, *Rwanda Littérature post-génocide ...*, op.cit.

⁸¹ SAPE = Société des Ambianceurs et des Personnes Élégantes (Towarzystwo Osób Rozrywkowych i Eleganckich). „To kreolizacja mody zachodniej. Może stać się formą buntu”, [w:] C. Calvet, P.Douroux, *Alain Mabanckou, afro engagé*, 7.09.2016 : www.liberation.fr/debats/2016/09/07/alain-mabanckou-efro-engage_1488814 [dostęp: 30.10.2017].

⁸² Mabanckou jest jednym z nielicznych frankofońskich pisarzy afrykańskich, tłumaczonych regularnie na polski. Krakowskie wydawnictwo Karakter wydało dotąd 6 powieści, wszystkie w tłumaczeniu Jacka Giszczaka: *Kielonek*, 2008 (*Verre cassé*, 2005); *African Psycho*, 2009 (2003); *Black Bazar*, 2010 (2009); *Jutro skończę dwadzieścia lat*, 2012 (*Demain j'aurai vingt ans*, 2010); *Zwierzenia jeżozwierza*, 2015 (*Mémoires de porc-épic*, 2006); *Papryczka*, 2106 (*Petit Piment*, 2015).

⁸³ C. Calvet, P.Douroux, *Alain Mabanckou, afro engagé*, op.cit.

*Ubuntu*⁸⁴: „To filozofia wyzwolenia i tolerancji, wcielona w życie z powodzeniem przez Mandelę. Pomogłaby Afryce wyjść poza narzucone jej z zewnątrz schematy, byłaby potrzebna również na Zachodzie”⁸⁵.

Cytowany wcześniej **Raharimanana**, podkreślający, że wola tworzenia wyprzedza zawsze kwestie związane z ideologią i zaangażowaniem, jest jednym z najbardziej zaangażowanych pisarzy współczesnych, tworzących po francusku: żaden z jego utworów – powieści (np. *Nour, 1947 – 2003, Za – Żem*, 2008), nowel (np. *Rêves sous le linceul – Sny pod całunem*, 1998, *Lucarne – Prześwit*, 2005), czy też przeważających ostatnio zbiorów prozy poetyckiej (min. *Des Ruines – Ruiny*, 2012, *Empreintes – Piętna*, 2015)⁸⁶ – nie jest obojętny wobec kwestii społecznych, historycznych, politycznych, a zaangażowanie Raharimanana jest również widoczne w pisarstwie pozaliterackim (m.in. listy otwarte do prezydentów Francji)⁸⁷.

Cytowane wypowiedzi, postawy i wydarzenia dowodzą, że deklaracje pisarzy afrykańskich z pokolenia „postkolonialnych dzieci” niekoniecznie idą w parze z wymową ich twórczości. Mimo deklarowanej autonomii i odmowy spełniania narzucanej roli zaangażowanych świadków historii, Afryka jest zakorzeniona w każdym z ich dzieł – z różnorodnymi problemami, z nierozliczoną historią i dramatyczną współczesnością⁸⁸.

⁸⁴ *Ubuntu* (słowo z języków zulu i xhosa), ideologia i system etyczny skupione na relacjach międzyludzkich i pomocy bliźniemu. W dosłownym znaczeniu: *Człowiek jest człowiekiem dzięki innym ludziom, Jestem tym, kim jestem, dzięki temu, kim wszyscy jesteśmy*, M. Różalska, *Tradycja Ubuntu jako nowa wersja filozofii przywództwa* (s. 98–100), [w:] R. Kłosowicz, A. Mania (red.), *Problem upadku państw w stosunkach międzynarodowych*, Kraków 2012.

⁸⁵ C. Calvet, P. Douroux, *Alain Mabanckou, afro engagé, op. cit.*

⁸⁶ W „Literaturze na świecie” 7–8 (504–505), 2013, ukazały się fragmenty utworów Raharimanana: *Opowiadania*, tłum. E. Kalinowska, s. 174–191; *Nour, 1947*, tłum. H. Igalson-Tygielska, s. 215–241; *Żem*, tłum. Jacek Giszczak, s. 259–306.

⁸⁷ Raharimanana, *Sortir des bois*, [w:] „L’Engagement de l’écrivain africain”, red. B. Mongo-Mboussa, T. Tervonen, *op. cit.*, s. 47–50.

⁸⁸ Problemem wymagającym osobnych analiz mogłaby stać się ponadto kwestia zależności między twórczością a rynkiem wydawniczym, co w przypadku pisarzy pochodzących z Afryki, tworzących w języku dawnego kolonizatora, mieszkających i wydających swoje dzieła najczęściej we Francji, stanowi problem o różnorodnych implikacjach, *cf.*: Sami Tchak [w:] C. Sadai, *Rencontre avec Sami Tchak autour de „La Couleur de l’écrivain”*, *op. cit.*: „Tak czy inaczej, istniejemy tylko jeśli zdobędziemy dostęp do paryskich instytucji. Publikuje się w Paryżu. Mówi się o nas w Paryżu. Sprzedaje się (książki) w Paryżu, jeśli Paryż nas przyjął. I nie jest to całkiem neutralna kwestia, jak przedstawiają to niekiedy pisarze. Sam fakt wyłącznego uzależnienia od dominującej sfery nie może pozostawać bez wpływu na wybory związane z pisaniem i jego tematyką”.

Określenia, używane przez samych twórców i przez krytykę, w odniesieniu do „postkolonialnych dzieci” Waberiego:

- **écrivains migrants**: pisarze migrujący, określenie najbardziej neutralne;
- **Migritude**: termin zaproponowany przez J. Chevrier⁸⁹, neologizm utworzony w analogii do *négritude*;
- **écrivains diasporiques**: pisarze diasporyczni;
- **négropolitains, nègzagonals** (neologizmy łączące „nègre” i metropolię, Hexagone, tj. Francję): użycie tych określeń ogranicza się czasem do grupy najmłodszych pisarzy⁹⁰;
- **euroblacks**: nazwa użyta przez Achille’a Ngoye do określenia kolejnego etapu w rozwoju literatury: autorzy należą do dwóch różnych światów (Afryki i Europy, ew. Zachodu) i uczestniczą w obu, nie opisują świata w czarno-białych barwach, lecz z jego całą hybrydyczną różnorodnością;
- amerykańska badaczka Bennetta Jules-Rosette (*Black Paris: The African Landscape*, University of Illinois Press, 1998) opierając się na fakcie, że to Paryż jest w zdecydowanej większości miejscem życia i pracy omawianego pokolenia pisarzy afrykańskich, zaproponowała określenie „**parisianism**” (*paryżanizm?*).
- **nouvelles écritures africaines de soi**: nowe afrykańskie pisanie o sobie, termin zaproponowany przez O. Cazenave⁹¹,
- **pokolenie ponadnarodowe, transnarodowe, transkontynentalne**⁹²: określenia uwypuklające sytuację pisarzy nienależących do jednej kultury, lecz wielu.

Bibliografia

1. Bonn, Charles, Garnier Xavier, Lecarme Jacques (dir.), *Littérature francophone. I. Le roman*, Hatier – AUPELF/UREF, Paris 1997.
2. Brezault, Eloïse, *Afrique. Paroles d'écrivains*, Montréal, Mémoire d'encrier, 2010.
3. Calvet, Catherine, Douroux, Philippe, *Alain Mabanckou, afro engagé*, 7.09.2016 : www.liberation.fr/debats/2016/09/07/alain-mabanckou-efro-engage_1488814 [dostęp: 30.10.2017].
4. Cazenave, Odile, *Afrique sur Seine. Une nouvelle génération de romanciers africains à Paris*, L'Harmattan, Paris 2003.

⁸⁹ J. Chevrier, *Afrique(s)-sur-Seine: autour de la notion de 'migritude'*, „Notre Librairie”, 155 156, 2004, s. 96–100.

⁹⁰ Cf. S. Meylon-Reinette, *Négropolitain, ou Nègzagonal ?*, 29.05. 2017 : <http://africultures.com/tribune-negropolitain-negzagonal-14111> [dostęp: 2.06.2017].

⁹¹ *Afrique sur Seine. Une nouvelle génération de romanciers africains à Paris*, op. cit.

⁹² V. K. Orlando, *The Transnational Turn in African Literature of French Expression: Imagining Other Utopic Spaces in the Globalized Age*, op. cit.

5. Chevrier, Jacques, *Afrique(s)-sur-Seine : autour de la notion de 'migrature'*, „Notre Librairie”, 155–156, 2004.
6. Durand, Jean-François (éd.), *Regards sur les littératures coloniales. Afrique francophone : approfondissements*, L'Harmattan, Paris 1999.
7. Gérard, Albert, *Sur l'historiographie des littératures écrites de l'Afrique*, „Éthiopiennes” – numéro spécial, novembre 1976: <http://ethiopiennes.refer.sn/spip.php?article627> [dostęp: 04.07.2018].
8. Gnaoulé, Oupoh Bruno, *Histoire littéraire et littératures africaines*, „Les Cahiers du GRELCEF”, n° 7, mai 2015: www.uwo.ca/french/grelcef/2015/cgrelcef_07_text06_gnaoule.pdf [dostęp: 04.07.2018].
9. Hausser, Michel, Mathieu, Martine, *Littératures francophones : III. Afrique noire – Océan Indien*, Paris, Belin, 2010.
10. *Jeunes créateurs africains*, L'Harmattan, „Africultures”, 5, 1998.
11. Kalinowska, Ewa, *Diseurs de vérité. Conceptions et enjeux de l'écriture engagée dans le roman africain de langue française*, Werset, Lublin 2018.
12. Karegeye, Jean-Pierre, *Rwanda Littérature post-génocide, écritures itinérantes : témoignage ou engagement ?*, „Protée”, 37 (2), 2009: www.erudit.org/fr/revues/pr/2009-v37-n2-pr3490/038452ar/ [dostęp: 14.07.2018].
13. Kesteloot, Lilyan, *Histoire de la littérature négro-africaine*, Karthala, Paris 2001.
14. Kłosowicz, Robert, Mania, Andrzej (red.), *Problem upadku państw w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
15. Krzywicki, Janusz, *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej. Cz. I. W kręgu tradycji*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2002.
16. Krzywicki, Janusz, *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej. Cz. II Rozliczenie z kolonializmem*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2007.
17. Magnier, Bernard, *Beurs noirs à Black Babel*, „Notre Librairie”, 103, 1990.
18. Meylon-Reinette, Stéphane, *Négropolitain, ou Nègzagonal ?*, 29.05.2017 : <http://africultures.com/tribune-negropolitain-negzagonal-14111> [dostęp: 02.06.2017].
19. Mongo-Mboussa, Boniface, *La littérature des Africains de France, de la "postcolonie" à l'immigration*, „Hommes et Migrations” 1239, 2002 : www.persee.fr/doc/homig_1142-852x_2002_num_1239_1_3892 [dostęp: 10.09.2017].
20. Mongo-Mboussa, Boniface, *Désir d'Afrique*, Gallimard, Paris 2002.
21. Mongo-Mboussa, Boniface, *L'indocilité. Supplément au Désir d'Afrique*, Gallimard, Paris 2005.
22. Mongo-Mboussa, Boniface, Tervonen Taina (red.), „L'Engagement de l'écrivain africain” – „Africulture”, 59, 2004.
23. Moudileno, Lydie, *Littérature et postcolonie*, „Africultures”, 28, 2000.
24. Mouralis, Bernard, *Les contre-littératures*, PUF, Paris 1975.
25. Nimrod, *La Nouvelle Chose française*, Arles, Actes Sud, 2008.
26. Orlando Valérie K., *The Transnational Turn in African Literature of French Expression: Imagining Other Utopic Spaces in the Globalized Age*, „Humanities” 2016, 5, 30: www.mdpi.com/2076-0787/5/2/30 [dostęp: 10.07.2018].
27. Pageard, Robert, *Littérature négro-africaine d'expression française*, L'École, Paris 1979.

28. Philippe, Nathalie, *Écrivains migrants, littératures d'immigration, écritures diasporiques*, „Hommes & migrations” 1297, 2012: <http://journals.openedition.org/homme-migrations/1543> (dostęp: 05.07.2018).
29. Sadai, Célia, *Rencontre avec Sami Tchak autour de „La Couleur de l'écrivain”*, animée par Françoise Hervé, Ralphanie Mwana Kongo et Célia Sadai, „La Plume francophone. Les littératures du monde francophone”, 25 juillet 2014: <https://la-plume-francophone.com/2014/07/25/sami-tchak-la-couleur-de-lecrivain/> [dostęp: 14.07.2018].
30. Waberi Abdourahman A., *Les enfants de la postcolonie : esquisse d'une nouvelle génération d'écrivains francophones d'Afrique noire*, „Notre Librairie”, 135, 1998.